

Om de tidigmoderna arbetsdjurens hälsa, karaktärer och fysiska gränser

Anton Runesson

Vid 1673 års höstting i västmanländska Snevringe frikändes Per Persson i Forsta från anklagelsen om att tre år tidigare ha sålt ett sjukt sto till Per Jonsson, hemmahörande i Borås. Per Jonsson hade krävt att få tillbaka de 32 daler kopparmynt och den havre som han hade givit i betalning för hästen, sedan han strax hade märkt att den var behäftad med "något Inwertes feehl". På vägen hem från Forsta – då stoet blev hemridet av en liten karl utan särskild last – hade det, enligt Per Jonsson, visat sig vara "siuk och så ofärdigh att dedh ey hafwer Rådt medh sigh på Baakdelen och någre dagar der effter dött".¹ Till följd av att den inte orkade förflytta sig och ej heller förmådde röra sina bakre delar som förväntat borde alltså hästen, utöver att den sedermera dog – så tycks Per Jonsson ha resonerat – ha bedömts vara sjuk och köpet därför ogiltigförklaras.²

Knappt 20 år senare, vid Snevringe höstting 1692, kände Anders Larsson i Svenby till drängen Olof Nilsson, för att denne i förtid hade lämnat sin tjänst hos honom. Olof hade varit kontrakterad att arbeta från pingst till mickelsmässan i slutet av september, men hade avvikit redan i samband med olsmässan i juli. Olofs försvarstal påminner om Per Jonssons ovan anförda klagomål: "Olof Nillson swarade sig hafwa derföre gådt bort uthur sin tjenst emedan han war så siuk att han intet orkade Arbeta".³ Häremot hade Anders emellertid genmält, att han inte hade avkrävt Olof att arbeta över sina förmågor och att Olof väl

borde ha förmått utföra tröskningsarbete. Också i denna rättsliga tvist sattes sjukdom i förbindelse med oförmågor, specifikt med oförmåga till arbete.

Referaten av de båda fallen inleder inte föreliggande uppsats till följd av deras gemensamma västmanländska proveniens, utan för att sjukdom i bägge fallen uppmärksammas i förhållande till nedsatta fysiska förmågor, vilka i sin tur – mer eller mindre uttryckligen – relateras till behov av hälsosamma och fungerande kroppar för arbete. Likheter antyder att medlemmar av svenska hushåll i tidigmodern tid omfattade ett slags artsöverskridande förståelse av hälsa, med grund i att såväl de människor som ingick i hushållen som de arbetsdjur som hörde till dem behövde vara arbetsföra för att uppfattas som friska.

Vi vet att tidigmoderna hushåll behövde använda sig av hästars och oxars energi och fysiska förmågor för skjuts och transport, för plöjning och dragande. (Se t.ex. Norrman 1997:123–127; Wiking-Faria 1986:84–85; Petersson 1997:46–49. För europeisk utblick, se Edwards 2010.) Vi vet emellertid föga om de ontologiska premisser som möjliggjorde detta nyttjande av dem. För att belysa dem, avser jag i det följande att undersöka den förståelse av arbetsdjurens hälsa som detta beroendeförhållande betingade. Hur och på vilka grunder förstod hushållsmedlemmar sviktande hälsa hos arbetsdjur? Jag kommer empiriskt att undersöka hur framförallt hästar, men också en del oxar – det vill säga

presterande djur inom hushållens manliga sfär – beskrevs allmänt respektive mera specifikt med ett övergripande begrepp för ohälsa. Jag kommer visa att dessa beskrivningar och det specifika övergripande begreppet bör förstås mot bakgrund av de produktiva funktioner som arbetsdjuren fyllde inom hushållen. Resonemangen går sedan bortom de produktiva funktionerna, genom att jag argumenterar för att frågor om sjukdom och skada hos arbetsdjur utgick ifrån deras individuella hållpunkter och således kunde vara förhandlingsfrågor utifrån vem som kände djuren ifråga bäst. Ett ledord blir således lyhördhet inför djurens fysiska gränser.

Kännetecknande för agrara arbetsrelationer mellan människor och djur är att de senare, ur de förras synpunkt, är ett slags levande inventarier: de är på samma gång produktiva resurser och förnimmande varelser i behov av omsorg, omvårdnad samt – vid fall av sjukdom eller skada – av diagnos och bot (jfr Nowosadtko 1998; Elsig et al. 2021). Detta ställer krav på mänsklig interaktion med och tolkande avläsning av djur i olika tillstånd (Wilkie 2017). För specifikt tidigmodernt vidkommande har exempelvis Laurence Fontaine och Jürgen Schlumbohm argumenterat för att omsorg om och omvårdnad av boskap och arbetsdjur var en förutsättning för att hushållen över huvud taget skulle kunna fungera, varför dylika aktiviteter kan tolkas som försörjningsstrategier (Fontaine & Schlumbohm 2000. Jfr Hunt & Shepard 2003:2). Ökad kunskap om premisserna för hushållsmedlemmarnas tolkande interaktion med arbetsdjur rörande frågor om deras hälsa, innebär med andra ord ökad kunskap om ett fundament som hushållets ruljangs vilade på.

I föreliggande uppsats undersöker jag därför hur hushållens kvinnor och män i Sverige under 1600- och 1700-talen interagerade med arbetsdjuren i egenskap av kroppsliga varelser, med särskilt fokus på hur de i samband med samarbete uppfattade att djurens hälsa sviktade eller att de var skadade. Ett vägledande antagande är att de ord och begrepp

som människor använder för att beskriva olika djurs tillstånd av annanhet i form av sjukdom eller skada tenderar att stå i meningsfull relation till hur de förstår sig själva i motsvarande tillstånd.⁴ Med detta perspektiv blir det i förlängningen möjligt att diskutera vilka ontologiska likhets- respektive skiljelinjer – på basis av kroppslig form och beteende, eller utifrån uppfattade inre egenskaper – som människor drog mellan sig själva i egenskap av människor och andra väsen såsom väsensskilda, men även sinsemellan olika (Descola 2005). Härigenom kan den empiriska undersökningens resultat relateras till hushållens mera allmänna begrepp för (o)hälsa.

Veterinär- och djurhistoriska perspektiv

De för undersökningen relevanta ämnena har i tidigare forskning i regel studerats var för sig. Hälsa och ohälsa hos människor har närmats medicin- och patienthistoriskt, medan motsvarigheter för diverse djur har undersökts inom ramen för veterinärmedicinshistoria. Dessa forskningsinriktningar uppvisar dock en tydlig gemensam nämnare: de tidigmoderna hälsobegreppens ursprung i antikens humoralpatologi. Denna förklaringsmodell för hur både mänskliga och annat-än-mänskliga kroppar fungerade var, enligt vissa, fram till 1800-talets början förhärskande, varefter den sedan, enligt andra, fortfor att fungera som ett slags alternativmedicin inom de bredare folklagen. (Se ex. Wilkinson 1992; Swabe 1999; Hill Curth 2010; Hill Curth 2013.)

I analogi med den humoralpatologiska modellen förklarades levande kroppar påverkas av bland andra de fyra elementen och deras kvalitéer respektive de fyra kroppsvätskorna jämte deras kvantitativa uppsättning och inbördes förhållande till varandra. Särskilt veterinärmedicinshistorikern Louise Hill Curth har visat att det endast gjordes marginella skillnader mellan human- och veterinärmedicin under 1600- och 1700-talen; såväl mänskliga som annat-än-mänskliga varelser diagnosticerades och botades på samma

eller likvärdiga sätt. Artsmässiga skillnader kom överhuvudtaget att betonas först från och med grundandet av veterinärmedicinska institut mot slutet av 1700-talet. (Hill Curth 2013:76–77; 2010:114–120.)

Kanske blir bilden emellertid en annan ifall ämnet studeras bortom veterinärmedicinen, på sätt som motsvarar hur historiker har undersökt förståelsen av människokroppen bortom uppenbart medicinhistoriska kontexter? I en relativt ny studie av den förståelse av kvinnors och mäns hälsa som kommer till uttryck i brittiska suppliker om understöd i tidigmodern tid har exempelvis Olivia Weisser funnit att de fattiga som ansökte om stöd tonade ned humoralpatologiskt tankegods. För dem var det mera meningsfullt att framställa sig som offer för olyckor – olyckor som gjorde dem oförmögna till arbete. Särskilda skillnader mellan sjukdom och skada betonades således inte. (Weisser 2015:159–180.) Liknande tendenser har identifierats i studium av svenskt rättsmaterial i kroppshistorisk belysning. (Runesson 2024.)

Någon direkt pendang till denna socialhistoriska forskning med försörjningsperspektiv föreligger emellertid inte vad frågor om ohälsa hos tidigmoderna arbetsdjur beträffar, även om det finns ett livfullt forskningsfält – *animal history* – som utforskar relationer mellan människor och djur för perioden ifråga. Allmänt har här frågor om djurs aktörskap (*agency*) skytt sikten för djur-som-kroppar. (Jfr Schürch 2020.) I en studie av olika slags relationer mellan människor och deras i djur i det tidigmoderna England skriver visserligen kulturhistorikern Erica Fudge att de personer som arbetade närmast djuren måste ha varit tvungna att visa dem omsorg och uppmärksamhet tecken på ohälsa hos dem. (Fudge 2018:62; Fudge 2016:146–147. Jfr McGregor 2018.) Det är ett välgrundat antagande, vilket det emellertid återstår att belägga empiriskt. Inom den veterinärmedicinska forskningen har inte heller de botande åtgärder som människor inom agrara näringar vidtog när

deras djur insjuknade undersökts i någon större utsträckning.⁵ Exempelvis Hill Curth konstaterar endast att ett erfarenhetsbaserat kunnande – med grund i hushållsmedlemmarnas första-hands-kunskap om de djur som de arbetade med – måste ha funnits, men undersöker det inte.⁶ För att få veta någonting närmre om den agrara vardagens begrepp för ohälsa hos arbetsdjuren, måste sökljuset riktas mot källmaterial som kan tänkas återge glimtar ur den. De inledande empiriska exemplen ger en fingervisning om var det går att finna spår av denna: i rättegångsprotokoll.

Arbetsdjur i rätten

För Sverige och övriga nordiska länder har de underrätter (ting) som i tidigmodern tid sammanträdde runt om i landet tre gånger per år visats ha varit ett slags sociala arenor som var införlivade i människors vardag. Här löstes konflikter av vitt skilda slag och deltagarfrekvensen var hög (Österberg & Sogner 2000). Rättsliga utredningar av tre typer av tvister är särskilt användbara som källmaterial för att komma åt utsagor om arbetsdjurens hälsa. Det rör sig om anklagelser om magisk förgörning av hushållsdjur som resulterade i att dessa insjuknade, respektive bot på magisk väg. Det rör sig också om omstridda transaktioner av djur, i vilka köpare klagar över hälsotillstånd hos nyförvärvade arbetsdjur. Det rör sig, slutligen, om djur som varit på lega, det vill säga som varit uthyrda för en begränsad tid för att nyttjas av en annan part under villkor att de återlämnas i gott skick, men som sedan återbördats i diskutabelt skick. I undersökningens empiriska underlag ingår drygt 80 utredningar av den första kategorin.⁷ Vidare ingår cirka 60 fall av den andra kategorin samt 30 av den tredje.⁸

I dessa falltyper kan arbetsdjuren förstås inte förväntas ha figurerat i rätten som rättssubjekt, utan i egenskap av människors egendomar. Deras tillstånd och beteenden protokollfördes emedan de hade vållat bekymmer för deras ägare. Detta kan naturligtvis

förväntas ha präglat hur folk talade om deras hälsa i rätten; för dem var ju hushållssdjuren levande inventarier som de ville dra nytta av. Denna tendens i källmaterialet kan emellertid vändas till en fördel, eftersom materialet likväl kan förväntas ge inblickar i en förståelse av arbetsdjurens hälsa, vilken kanske mera motsvarade den agrara vardagens och hushållningens omständigheter, än vad ett veterinärmedicinskt ramverk gjorde. Från och med nu riktas fokus mot denna agrara vardagens artsöverskridande interaktion.

Allmänna hållpunkter för ohälsa hos arbetsdjur

Det är till att börja med relevant att påpeka att inte särskilt många sjukdomar hos arbetsdjur benämndes med namn i rätten, även om somliga tillstånd betecknades med vedertagna namn. I ett fall anfördes exempelvis ”lera”, i ett annat ”flutorm”.⁹ Emellanåt omtalades ”hästsjukan”.¹⁰ Troligen avsåg den senare beteckningen den pest som härjade med viss regelbundenhet under undersökningsperioden.¹¹ Denna tendens – den ringa förekomsten av gängse sjukdomsbeteckningar – uppvisar en parallell till hur kvinnor och män tenderade att beskriva sig själva och andra som sjuka. Tendensen kan för människors del förklaras mot bakgrund av att när de som sjuka trädde i dialog med botare, var det av överordnad betydelse att förmedla de subjektiva upplevelsorna av ohälsa, för att botaren skulle kunna rekommendera avpassad behandling (Jütte 1991:118–120, 209–210). Vad sjuka arbetsdjur beträffade, var det av överordnad betydelse för människor att vara uppmärksamma på deras tecken på fysisk försvagning och huruvida de förhindrade arbetsdjurens förmågor till arbete.

Istället för att specificera vilka sjukdomar som dessa djur led av, beskrev folk i rätten dem i termer av att de var kraft- och orkeslösa, eller som att de gick trötta.¹² Därom vittnar exempelvis en större magiutredning från 1650-talets Jämtland. Fallet låter förstå att såväl hästar som småkreatur i Lillhärdal vanligtvis brukade vara friska och i rörelse, fram

till den dag de hastigt blev orkeslösa och sedan dog. Ännu på samma dags morgon hade man kunnat se dem ”stå i fähuuset, eller gå uthe på marken”.¹³ Unghästar som på magisk väg hade förgjorts beskrevs i ett fall vara så pass sjuka och trötta, att hushållets tjänstefolk hade varit tvungna att bära dem.¹⁴ Rollerna var, med andra ord, ombytta. Det ligger här nära till hands att dra en parallell till beskrivningar av sjuka människor såsom sängliggande och i behov av hjälp. Sjuka människor tog till sängen när de var allvarligt sjuka; i kraft av allvarlig sjukdom var det legitimt att inte arbeta eller infinna sig vid tinget (Runesson 2021:83). På liknande sätt är det troligt att orkeslösa arbetsdjur betecknades som sjuka när orkeslösheten föranledde att de inte kunde uppfylla sina prestationsmässiga syften inom hushållet, för att istället bli i behov av människors hjälp.

Det slags orkeslöshet som sattes i förbindelse med ospecificerade sjukdomar kunde emellanåt specificeras i termer av att djuren ”trånade”. Att tråna betydde ungefär att förtvina av vätske- eller näringsbrist.¹⁵ (”Trånsjuka” skulle mot 1700-talets slut komma att definieras som veterinärmedicinsk diagnos i egen rätt av Sveriges förste veterinär Peter Hernqvist, med en symptombild som delvis överlappar den som människor återgav i rätten.¹⁶) Hur kände man igen trånande hästar? De åt och drack mindre än vad de brukade, utöver att de var försvagade. Vid tinget i Bälinge inleddes exempelvis juni 1748 en långdragen rättsprocess mot bonden Lars Larsson i Västerboda, anklagad för att på magisk väg ha gjort att ett flertal hästar i trakten hade insjuknat och börjat tråna. Anders Andersson i Örke vittnade exempelvis om hur han, under det att han använde sina hästar till att plöja en åker, plötsligt hade märkt att ”en af them tröttnat af, böriat at sloka öronen” och därefter ”ey welat någon ting förtära”.¹⁷ Andra personer fyllde i med liknande vittnesmål: också en av Olof Matssons hästar hade en dag utan vidare ”begynt sloka öronen och blifwa helt kraft- och modlös, samt

ingen ting förmått”.¹⁸ Åter andra hästar hade, likt Anders Anderssons i Örke häst, upphört att äta och syntes ”tråna bort”.¹⁹ Fyra av Lars Erssons i Örke hästar hade blivit helt kraftlösa, förlorat sin aptit och verkat tråna bort; de hade följaktligen inte kunnat ”giöra något arbete”.²⁰ Att försvagning och aptitlöshet hos hästar uppfattades som tecken på sjukdom motsvarades av att människor som förklarades ha insjuknat till följd av magisk förgörning också kunde försvagas och upphöra att äta (jfr van Gent 2009:99). Fysisk försvagning och oförmåga att äta var två tecken på ohälsa som både människor och hushållsdjur hade gemensamt och två sidor av deras kroppslighet som minskade deras arbetsförmågor.

I det undersökta källmaterialet är det generellt sett få utsagor som gör jämförelser med det inom veterinärmedicinen förhärskade humoralpatologiska ramverket påkallade. Å ena

sidan skulle det kunna vara till följd av att de utsagor om sjuka hästar som här undersöks åtminstone delvis har inhämtats från utredningar av magi. Som Jacqueline van Gent har visat i sin undersökning av magi inför svensk rätt under 1700-talet förknippades sjukdom med försvagning i dessa sammanhang, emedan den springande punkten var att sjuka människor eller djur genom magisk påverkan hade blivit berövade sin livskraft (2009:128–130, 148–149). Talet om försvagning på bekostnad av vätskebalans kan emellertid också ha andra orsaker. Det kan, å den andra sidan, också ha sin förklaring i att de människor som för sitt uppehälle var beroende av friska och produktiva djur framförallt tolkade olika slags avvikelser – såsom just försvagning och minskad aptit – som illavarslande symptom på sjukdomar, i de fall som dessa fick till följd att djuren ifråga därmed förhindrades från att uppfylla

Släde på Mälariisen. Foto: Bild nr 6 i handskrift av Lorenzo Magalotti, *Notizie di Svezia*, 1674. Uppsala universitetsbibliotek.

sina produktiva syften. Det ligger följaktligen nära till hands att tolka fallen i linje med patienthistorikern Robert Jüttes slutsatser, som i sin undersökning av den botande marknaden för människor i det tidigmoderna Köln har visat att allehanda tillstånd som förhindrade folks vardagsrutiner kunde betecknas som sjukdomstillstånd (1991:38, 53–55). Liknande tankegångar kom också till uttryck i svensk rätt, i de fall mänsklig ohälsa där dryftades i termer av olika tillstånd av kroppslig omdefiniering, vilka i sin tur vittnar om att en hälsosam kropp – för att kunna vara ändamålsenlig inom hushållet – skulle vara stark, rörlig och under den egna personens kontroll (Runesson 2024). En liknande ändamålsenlighet tycks av allt att döma ha genomsyrat rättsliga utsagor om hushållens arbetsdjur i hälsa och ohälsa. Denna förståelse kom därtill till uttryck i ett specifikt övergripande begrepp, vilket var avhängigt de olika prestationssyften som arbetsdjuren fyllde inom hushållen. Begreppet är varianter på att vara ”ofärdig”.

Ofärdighetens hållpunkter

”Ofärdig” avsåg i tidigmodern tid medfödda eller förvärvade kroppsskador, vilka medförde att skadade lemmar inte kunde användas som vanligt.²¹ I empirin är begreppet vanligt förekommande i beskrivningar av sjuka eller skadade hästar.²² Till följd av sjukdom eller skada hade ju dessa sänkt rörelseförmåga och kunde därför inte tjäna som transport- eller dragdjur. Peder Olsson i *Gewåg* anklagade exempelvis Bengt Olufsson i Österåsen vid ett ting i Lit i april 1688 för att ha bytt bort en häst som han sedan hade befunnit vara ”oferdigh i alla fyra fötter”. De som ångrade eller försökte häva köp eller byten av hästar klagade ofta just över att dessa hade visat sig ha ofärdiga fötter, men också ofärdiga ben, lår eller höfter.²³ Beskrivningar av sjuka arbetsdjur såsom ofärdiga uppmärksammar att dessa förväntades kunna röra sig och komma till användning för att kunna plöja, dra och skjutsa.

Ett utmärkande drag i flera fall av bestridda köp eller byten av hästar är att både invärtes sjukdomar och diverse skador som föranledde att hästen betecknades som ofärdig, tycks ha uppdragats först ett tag efter att transaktionen eller bytet hade ägt rum. Det ligger förstås i källans natur; köp häves i efterhand. Tendensen i källmaterialet är emellertid intressant för vad särskilda utsagor säger om när dittills obemärkta sjukdomar och skador kom i dagen. I maj 1685 kårade exempelvis Mårten Rytter till Erik Pålsson över ett föl som han hade köpt av honom föregående höst och som enligt säljaren skulle vara ”färdig” och ”utan lythe”. Fölet hade emellertid under våren börjat halta, enligt Mårten. Detta kunde också ett vittne gå i god för: ”Elias i Backa berättade sig see een gång fålan, den tijden säden infördes, haltta”.²⁴ Vidare, när Erik Kjelsson sökte häva byte av häst med Mårten Hansson angav han som anledning att den häst han hade fått sig tillbytt hade visat sig vara sjuklig och ofärdig. Tillståndet hade uppenbarats i samband med åkerarbete: ”de körde på åkern, då ran waren uthaf hanss nässboror”.²⁵ Det att dessa hästars fysiska avvikelser från det förväntade uppdragades och uppfattades som tecken på sjuklighet och ofärdighet först när de skulle komma till användning i arbete, ger stöd åt tolkningen att förståelsen av hälsa var avhängig de förväntningar som ställdes på arbetsdjuren utifrån olika produktiva syften, även om detta delvis kan förklaras vara en källmaterialets tendens.

Den ändamålsenliga hälsoförståelse som detta vittnar om, kan i sin tur inordnas i det system av tre slags dikotomier som olika djurarter, enligt den brittiske historikern Keith Thomas, tenderade att i det tidigmoderna Europa delas in i. De kunde vara vilda eller tama, ätbara eller icke-ätbara, användbara eller oanvändbara (Thomas 1984:19, 53. Jfr Edwards 2010:155–158). De hästar som det är tal om här var tama, men de var inte ätbara.²⁶ De förväntades framförallt vara användbara för ett flertal syften inom jordbruket.

Försvagade och med en eller flera kroppsdelar ur funktion, gled de emellertid över från kategorin användbara till oanvändbara. Blev de alltför sjuka och ofärdiga, kunde de komma att betecknas som fördärvade.²⁷ Troligen bedömdes de därmed vara helt odugliga och oanvändbara till arbete.²⁸ Hushållsdjurens hållpunkter för ohälsa utgick i slutändan ifrån deras förmågor att vara nyttiga och utföra sysslor. Därom vittnar med särskild tydlighet Erik Erssons utsaga, protokollförd i samband med att han inför rätta 1771 tillstod att han hade sökt upp en kunnig botare för hjälp med sin häst, sedan hästen hade blivit så sjuk och ofärdig ”at han icke kunnat med henne något uträtta”.²⁹

Här föreligger en uppenbar parallell till hur människor i rätten kunde beskriva sig själva och andra som sjuka eller skadade i termer av ofärdiga. Ofärdigheten anfördes också då som en negation av att vara arbetsför, vilket vittnen kunde åberopas att gå i god för (Runesson 2021:83–87). I egenskap av hushållsmedlemmar var kvinnor och män för sin försörjning tvungna att utföra mångsidigt arbete större delen av dygnet, året om.³⁰ Människokroppens delar behövde vara rörliga och i funktion. Dessa ofärdigheter kunde emellertid mätas utifrån ett slags arbetsförhetens hållpunkter. Sålunda kunde en före detta bonde till följd av ospecificerad ofärdighet istället komma att ägna sig åt försäljning av frukt och en ofärdig båtsman åt försäljning av öl. Kvinnor och män med förändrade fysiska förutsättningar kunde alltså anpassa sina försörjningsaktiviteter därefter (Runesson 2024. Jfr Bondestam 2020: 210).

Också arbetsdjurens grader av ofärdighet kunde mätas. I det ovan anförda fallet mätte Per Jonsson sin nyförvärvade hästs oförmåga (”så ofärdigh att”). Lyten hos en häst mättes i ett annat fall i termer av att den var ”litet halt” och ”lijttett lahm”.³¹ Och till följd av att ofärdighet var mätbart, var det också förhandlingsbart. Vid tinget i Lit i april 1688 kände exempelvis Peder Olsson i Gewåg till Bengt

Olufsson i Österåsen för att ha bytt bort en häst som han, Peder, hade befunnit vara ”oferdigh i alla fyra fötter”. Bengt försvarade sig med att hästen ifråga visserligen var utmagrad, trött och något styv på ena framfoten, men att den på det stora hela var frisk och färdig (”frij och feluger”).³² I någon mån kunde också arbetsdjurens grader av ofärdighet, likt människans, mätas i förhållande till vad de förmådde göra, sina förändrade fysiska omständigheter till trots. (Det vittnar ju Bengt Olufssons försvar mot Peder Olsson i Gewåg om.) Därom vittnar också Erik Nilssons vittnesmål rörande den av Britta Jönsdotters hästar som hade blivit biten av en av Erik Tårgutsos hästar. Enligt Erik Nilsson, som hade kännedom om hästen, var den trots sin skada att betrakta som ”mäst ferdigh”. Det gick nämligen, påpekade han, att använda den till släpande i skogen (”till skogz släp”).³³ Oaktat arbetsdjuren var sjuka eller skadade, kunde de fylla funktioner inom ramen för det agrara samarbetet, givet att deras förändrade fysiska omständigheter beaktades. ”Ofärdig” var, med andra ord, ett elastiskt begrepp och härigenom öppet för tolkningskonflikter. I de sammanhang som ohälsa-som-ofärdighet hos arbetsdjur mättes utifrån förväntningar på deras arbetsförmågor, kunde tolkningskonflikterna i rätten komma att ta två riktningar. Å ena sidan kunde tvister kring ofärdiga arbetsdjur komma att handla om vad som var rimligt att förvänta sig av ett enskilt djur. Å den andra kunde de bli förhandlingar mellan de personer som hade kännedom om djuret ifråga, om huruvida ett brott mot det önskvärda eller förväntade var att betrakta som symptom på sjukdom eller som skada, eller bara som ett individuellt djurs karaktärsdrag.

Arbetsdjurens fysiska gränser och karaktärer
Nyss anförde Thomas – och flera i hans efterföljd – har pekat på hur särskilda etiska imperativ var inbegripna i relationer mellan människor och hushållsdjur. I kraft av sin frälsningsbara själ var människan högre

värderad än andra varelser, men ägande och nyttjande av djur medförde ansvar om och hänsynstagande till deras välbefinnande (Thomas 1984:17–25). En bärande del i den tidigmoderna veterinärmedicinen var också diverse föreskrifter om åtgärder för att förebygga att djur insjuknade. De som skötte om djur föreskrevs bland annat att ombesörja med mat, vatten, varma platser att vila på och inte minst undvika att djuren blev överansträngda (Hill Curth 2010:23–27). I flera av de undersökta rättsliga konflikterna framgår att man vid nyttjande av arbetsdjur förväntades veta att inte överanstränga dem.

Mot anklagelse om att ha ”oskäligen kiört” en sedermera död oxe som han hade haft på lega, försvarade sig exempelvis Nils i Koppeberg och hans hustru med att oxen i fråga redan var ”Siuker, och blef inthet för illa kiördh”.³⁴ Ännu något tydligare framgår förväntan om och förmåga att vid arbete med hushållsdjur vara lyhörd inför deras prestationsmässiga gränser i tvisten mellan överstelöjtnant Bengt Ribbing och två av hans stalldrängar. Ribbing anklagade drängarna för att genom försummelse ha förorsakat att hans nyligt kastrerade hingst hade dött. Den ene drängen, Grels Larsson, hade skött om hästen dagen före dödsfallet. Han vittnade att han hade lett hästen morgon, middag och kväll och att ”den tijd stod hästen sig braaf”. Men på kvällen, tillade han, ”wille han intet stort äta”. Dagen därpå hade Anders Andersson övertagit skötseln av hingsten. Anders hade funnit att hästen var tämligen svullen, men likväl ridit honom tre gånger. På eftermiddagen hade han emellertid uppskattat att hästen var för svag för att ridas, varför han istället hade lett honom.³⁵ På sätt som motsvarar att folk visste att notera mer eller mindre subtila beteendemässiga avvikelser mot bakgrund av hur mycket arbetsdjuren ifråga brukade orka med, ägde de som arbetade med djur förmågan att kunna känna av gränserna för enskilda djurs fysiska förmågor. Av hans vittnesmål framgår inte hur Anders lystrade till

vad hästen mäktade med och inte. Kanhända grundade det sig på något slags taktisk kommunikation, vilket Elizabeth Leet har visat postulerades i medeltida ridinstruktioner (Leet 2018).

De som arbetade jämsides med djur förväntades känna deras prestationsmässiga gränser och verkar också ha känt dem. Denna närhets- och erfarenhetsbetingade kännedom om specifika arbetsdjurs varande och gränser syns därtill ha gjort dem som handhade djuren bäst lämpade att avgöra när deras avvikelser från det vanliga, förväntade eller önskvärda var att betrakta som symptom på någonting och när det istället var att betrakta som vederbörandes karaktärsdrag. Således behövde aptitlöshet inte vara uttryck för trånande eller ofärdighet. Det kunde också, det framgår i ett fall av ett omstritt hästbyte där ett flertal vittnen hade kallats för att beskriva hästen, förklaras med hänvisning till att vederbörande var kräsen. I fallet ifråga intygade dessutom en före detta ägare av hästen detta: ”Peder Olsson Sunnanåhn som hästen ett år haft, betygar hästen warit ferdigh och allenast fodergrann”.³⁶ Omvänt kunde beteenden, som vid första anblick skulle kunna betraktas som karaktärsdrag snarare än symptom på sjukdom, förklaras vara följder av tidigare sjukdom. Vid 1691 års vinterting i Rödön sökte Peder Olofsson häva köp av häst sedan han funnit att hästen ätit föga samt visat sig vara ”istadig”, det vill säga trotsig och motvillig.³⁷ Mot Peders vilja och förväntningar på den, tenderade hästen att stegra sig. Anders Wallman, den tilltalade säljaren, kändes vid beskrivningen och påtalade att beteendet kunde vara en följd av att hästen tidigare lidit av så kallad lersjuka.³⁸ Anders hade dock sett till att få hästen botad. Han menade vidare, att eftersom det rörde sig om en unghäst torde det vara möjligt att ”tämia honom och bringa ifrå des owana”.³⁹ Beteendemässiga brott mot det förväntade eller önskade hos ett arbetsdjur behövde alltså inte föranleda att det uppfattades vara sjukt eller ofärdig. Arbetande hästar

hade karaktärer och deras beteenden kunde i någon mån korrigeras genom inkörning. Och den eller de som kände djuret ifråga bäst – i de refererade fallen de män som hade erfarenhet av att arbeta med det – ansågs vara bäst skickade att avgöra vad som faktiskt var att betrakta som avvikande och i förlängningen som symptom på någonting, respektive vad som var uttryck för djurets karaktär.

Hushållens hälsobegrepp och det artsöverskridande samarbetets premisser

I kontrast till tidigare veterinärmedicinshistorisk forskning – där ett för veterinärmedicinska ändamål avpassat humoralpatologiskt ramverk framhålls som centralt för hur människor under tidigmodern tid förstod ohälsa hos allehanda kreatur – har jag i föreliggande uppsats avtäckt en förståelse av fenomenet, som var grundad i de förväntningar på

produktivitet och prestation som människor ställde på sina arbetsdjur. Således har somliga antaganden inom *animal history* kunnat beläggas empiriskt: människor som i tidigmodern tid arbetade med djur, förmådde notera när dessa var skadade eller sjuka. På vilka grunder tolkade och beskrev hushållens medlemmar ohälsa hos olika arbetsdjur?

Utöver att tecken på eller tillstånd av försvagning, ofta i kombination med minskad eller utebliven aptit, identifierades som ett allmänt sätt att tolka sviktande hälsa hos hästar, har jag ringat in ett specifikt begrepp för dessa arbetsdjur (vilket också torde vara giltigt för oxar). Sjuka och skadade arbetsdjur betecknades som "ofärdiga". Detta tog avstamp i förväntningar på deras kroppsliga rörlighet för olika arbetsmoment. Begreppet var meningsfullt mot bakgrund av dessa djurs primära produktiva funktioner inom hushållens

En lastvagn dragen av en häst som manas på med ett spö. Foto: Bild nr 3 i handskrift av Lorenzo Magalotti, *No-tizie di Svezia*, 1674. Uppsala universitetsbibliotek.

kreatorsstock, såsom att skjutsa, dra och plöja. Ofärdigheten utgick ifrån enskilda djurs individuella hållpunkter för prestation. Den var också mätbar; härigenom kunde de som arbetade med djur anpassa sina förväntningar efter vilka sysslor dessa förmådde utföra, sin sänkta arbetsförmåga till trots. Till följd av att ofärdigheten var grundad i vad enskilda djur förväntades förmå, blev frågor om gränser mellan att vara ofärdig i bemärkelsen oförmögen till samarbete och enskilda djurs karaktärsdrag också frågor om tolkning och förhandling. Tolkningsföreträdare hade den eller de som bäst kände djuren ifråga.

Vid jämförande utblickar med eventuella motsvarigheter för människokroppen kunde flera uppenbara paralleller identifieras. Inte minst innebörden av begreppet ofärdig överlappade. En gemensam nämnare för hushållsmedlemmarnas förståelse av hälsa för såväl dem själva som för deras hästar var att den utgick ifrån diverse produktiva syften som både husfolk och hästar förväntades uppfylla. Oaktat att människan uppfattades stå över andra varelser i en religiöst sanktionerad hierarki, liknade hon, såsom kroppsligt arbetande varelse, arbetsdjuren på flera sätt. Bägge kunde vara försvagade, förlora aptiten eller vara kräsna. För bägge var ohälsans hållpunkter individuella och sprungna ur förväntningar på utförandet av hushållssysslor.

Grunderna för denna hushållsmedlemmarnas övergripande hälsoförståelse står att finna i hushållet som den primära produktions-, reproduktions- och organisationsenheten i det tidigmoderna samhället. I egenskap av organiserande princip på otaliga av tillvarons aspekter kan hushållet, som Rosemarie Fiebranz skriver, ha fungerat som ”en kognitiv modell för hur verkligheten uppfattades” (2002:32). För att ett hushåll skulle vara produktivt, reproduktivt och presterande krävdes att såväl människor som andra-än-människor medlemmar var friska och färdiga. Härför krävdes i förlängningen att människor kände djuren: kände deras karaktärer, förstod vad

beteendemässiga avvikelser indikerade, var lyhörda inför djurens fysiska gränser. Dessa var några av det artöverskridande samarbetets premisser, på vilka hushållens ruljans vilade. För sin överlevnad var hushållen emellertid också beroende av att kor gav ifrån sig mjölk – något som framtida djurhistoriska studier med försörjningsperspektiv bör utforska, på det att vi ska kunna förstå ytterligare aspekter periodens ekonomi i dess helhet.

Anton Runesson, fil.dr
Historiska institutionen
Stockholms universitet

Nyckelord: tidigmodern tid, hushåll, artsöverskridande samarbete, arbetsdjur

Noter

- 1 Databasen Gender and Work (GaW), Uppsala universitet, fall 8731, <<http://gaw.hist.uu.se>> (1/9 2023).
- 2 Se Svenska Akademiens Ordbok (SAOB): ”råda” 3), som förklarar ordet som att ha förmåga att orka och förmå utföra uppgifter.
- 3 GaW, Uppsala universitet, fall 10972, <<http://gaw.hist.uu.se>> (1/9 2023). Det att drängen lämnade sin tjänst till följd av sjukdom gör att fallet är något utstickande i förhållande till den gängse praxis som Carolina Uppenberg har identifierat. För denna praxis, se Uppenberg 2018:197–204. Hon återger emellertid också ett fall av arbetskontraktskonflikt, där sjuk dräng med brutet ben av rätten hade uppmanats att i alla fall bistå vid just tröskning, se s. 199.
- 4 Antagandena är hämtade från Joerstad 2019:42–47. Hon skriver dock mera allmänt om mänskliga respektive icke-mänskliga erfarenhetsdomäner, vilket jag här har förenklat till tillstånd av annanhet och ohälsa. Joerstad gör det viktiga påpekandet, att eftersom inget språk är öppet för godtycklig begreppsöverföring mellan erfarenhetsdomänerna, är projektionen meningsfull endast inom den ontologi som omfattas av de människor som studeras.
- 5 För svenskt vidkommande föreligger Johanna Widenbergs undersökning av

- 1700-talets boskapspest, som dock främst handlar om pestsjuka nötkreatur. Hon redogör visserligen för ett kunskapsöverförande beträffande bot av boskap mellan representer för kronan och de bönder som ägde sjuk boskap, men hon utforskar inte detta erfarenhetsbaserade kunnande för vad det i förlängningen säger om folkflertalets uppfattningar om hushållsdjurens hälsa. Se Widenberg 2017:33–37, 439–449.
- 6 Hill Curth 2010:120. För liknande kritik av tidigare forskning samt uppmaningar att gå bortom medicinska och teoretiska ramverk, se Almeroth-Williams 2019.
 - 7 Det är ett urval av de 202 fall som avhandlades inför rätta i Örebro, Uppsala, Stockholm, Västmanlands och Dalarnas län. Det kätterska och därmed brottsliga med de magiska praktiker med vilka människor sökte utröna om folk eller hushållsdjur var sjuka och hur de i så fall kunde botas, var att praktiken innebar att utövaren gick utöver sina vanliga förmågor. Genom att man på så vis försökte påverka den värld som Gud hade skapat, innebar gärningen att Gud utmanades. Jämför resonemang i Oja 1999:29, 179–185. Med termen ”magi” förstår jag olika fenomen och handlingar som i det tidigmoderna Sverige uppfattades som magiska, utifrån Ojas resultat. Därmed blir lagstiftningens olika beteckningar (trolldom, förgörning, signeri, vidskepelse, spådom) av underordnad betydelse. Jfr Oja 1999:22–23, 61–63, 75.
 - 8 Dessa insamlades dels genom sökning i databasen GaW respektive de ångermanländska domböcker som Sture Norberg har publicerat, dels – och framförallt – genom sökning i domböcker från diverse tingslag i Jämtland och Härjedalen, vilka Riksarkivet i Östersund har gjort tillgängliga digitalt. Sammantaget utgörs det empiriska underlaget alltså av ett 170-tal rättsfall, där det äldsta är från 1608 och det yngsta från 1771.
 - 9 För fall med lera hos häst, se Olausson Hestner & Tegen 2020:232. För fall med ”flytorm”, se Norberg 2000:41. Översatt till samtida veterinärmedicinsk terminologi torde den invärtes sjukdom som identifierats vara den kroniska sjukdomen ”rots”, vars symptom visade sig i form av förhårdnade körtlar och svulster under huden. (Möjligen såg dessa ut som ormar under huden.) Se SAOB: ”Flottorm”, som leder över till ”rots”.
 - 10 Se t.ex. Bark 2013:14; Eriksson 2021:22.
 - 11 Se SAOB: ”hästsjuka”.
 - 12 Se t.ex. Laga ting i Bälunge 7/6 1771, Bälunge häradsrättsarkiv (HA) AI:18, Uppsala Landsarkiv (ULA). Se även Laga ting i Tuna 29/4 1673, Kopparbergs och Sätters län (utom Sätters socken) och Österdalarne tingslags HA AI:16, ULA. För klagan över att en sjuk häst just ”gick trött”, se Tegen 2020:257.
 - 13 Eriksson 2021:43. Se även Laga ting i Rättvik 10/12 1662, Österdalarne och Gagnefs sockens tingslags HA AI:2, ULA.
 - 14 Laga ting i Mora, Venjan och Älvdalen 16/12 1645, Österdalarne och Gagnefs sockens tingslags HA AI:1, ULA.
 - 15 SAOB: ”Tråna”.
 - 16 En skillnad är dock att Hernqvist – utöver aptit- och kraftlöshet med mera – beskriver hur trånsjuka djur kan kännas igen i att de uppvisar stora knölar. Se referat i Dyrendahl 1996:160.
 - 17 Laga ting i Bälunge 3/6 1748, Bälunge HA AI:9, ULA.
 - 18 Urtima ting i Bälunge 11/7 1749, Bälunge HA AI:9, ULA.
 - 19 Laga ting i Bälunge 4/6 1748, Bälunge HA AI:9, ULA.
 - 20 Urtima ting i Bälunge 11/7 1749, Bälunge HA AI:9, ULA.
 - 21 SAOB: ”Ofärdig”.
 - 22 Det faktum att det främst är hästar som förekommer i fall av omstridda transaktioner har förstås att göra med att fallen ifråga i stor utsträckning kommer från tingslag i norra Sverige. Ifall källmaterial från södra Sverige hade ingått i undersökningen, vore det väntat att också köp av andra dragdjur (t.ex. oxar) bestreds.
 - 23 Se t.ex. GaW, Uppsala universitet, fall 8559; fall 7672; fall 4421 <<http://gaw.hist.uu.se>> (1/9 2023); Sundin 2018:47; Eriksson 2021:77, 96. I de senare tre fallen används ”ofärdig” som överordnad beskrivning för halta ben och skinkor.
 - 24 Tegen 2020:125. För liknande fall, se Richardsson 2011:56; Eriksson 2021:22.

- 25 Norberg 2003:74.
- 26 Apropå att hästarna var mångsidiga arbetsdjur med fler användningsområden än oxar, se Petersson 1997:46–49. Om tabu mot att äta hästar, se Egardt 1962:124.
- 27 För beskrivningar av hästar som var fördärvade till följd av överansträngning, se t.ex. referat av fall i Norberg 2003: 80; Norberg 2004:3.
- 28 SAOB: "Fördärva".
- 29 Laga ting i Bälunge 7/6 1771, Bälunge HA AI:18, ULA.
- 30 Lindström et al. 2017:33–35, 49. Bortom försörjningsfrågor hade arbetsförmågan förstås även ytterligare innebörder för kvinnor och män, bland annat i att arbetsföra personer ansågs mera ärbära. Se Hassan Jansson et al. 2017:151–153.
- 31 Tegen 2020:125.
- 32 Olausson Hestner & Kämpe 2017:172–173. "Felug" är en variant av "fälig", vilket i sin kan härledas till "färdig". Se SAOB: "fälig".
- 33 Malting 2020:166. På liknande sätt torde det vara möjligt att tolka Erik Eriksson uttryckta hopp om att hans häst, efter att hon fått vård, åter skulle kunna bli så pass "färdig at föra hem af åkren". Se Urtima ting i Bälunge 15/8 1771, Bälunge HA AI:3, ULA. För fall med ofärdig ko som pantförskrivits och vars ägare vägrat lämna ifrån sig den emedan "hon war ofärdig, at hon ej orkade gåå en sådan wäg", se Tegen 2020:329.
- 34 GaW, Uppsala universitet, fall 4421, <<http://gaw.hist.uu.se>> (1/5 2023). För liknande fall, se Norberg 2003:80; Norberg 2004:3. För häv av köp sedan köparen funnit att hästen var "sprängd" och, följaktligen, oduglig, se Tegen 2021:13. "Sprängd" avsåg överansträngning. Se SAOB: "sprängd".
- 35 Malting 2016:211–212.
- 36 Eriksson 2021:86.
- 37 SAOB: "Istadig".
- 38 SAOB: "Lera" förklarar lersjuka som en åkomma hos hästar, vilken yttrar sig i hudinflammation.
- 39 "wänia derifrå, emedhan han ung war", Olausson Hestner & Tegen 2020:232. För ytterligare konflikt kring istadig häst, se t.ex. Eriksson 2021:77.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

- Almeroth-Williams, Thomas 2019: *City of Beasts. How Animals shaped Georgian London*. Manchester: Manchester University Press.
- Bark, Karin (red.) 2013: *Undersåkers tingslags domboksprotokoll 1649–1690*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Bondestam, Maja 2020: *Människans metamorfos. Ålder och den mogna kroppens politik 1580–1850*. Nora: Nya Doxa.
- Descola, Philippe 2005: *Par-delà nature et culture*. Paris: Gallimard.
- Dyrendahl, Ivar (red.) 1996: *Peter Hernquists Sjukdomslära – husdjurens inre sjukdomar: En handskrift om 1700-talsmedicin vid Veterinärinrättningen Skara*. Stockholm: Skogs- och Lantbruksakademien.
- Edwards, Peter 2010: *Nature Bridled. The Treatment and Training of Horses in Early Modern England*. I: Brantz, Dorothee (red.): *Beastly Natures. Animals, Humans, and the Study of History*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Egardt, Brita 1962: *Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar*. Stockholm: Nordiska museet.
- Elsig, Alexander 2021: Auf den Spuren des Nutztiers. Editorial. *Traverse. Zeitschrift für Geschichte – Revue d'histoire* nr 2.
- Eriksson, Nils-Erik (red.) 2021: *Lillhårdals tingslags domboksprotokoll 1649–1690*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Fiebranz, Rosemarie 2022: *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*. Uppsala: Historiska institutionen.
- Fontaine, Laurence & Schlumbohm, Jürgen 2000: Household Strategies for Survival. An Introduction", *International Review of Social History*, suppl.8.
- Fudge, Erica 2018: *Quick Cattle and Dying Wishes. People and their Animals in Early Modern England*. Ithaca: Cornell University Press.
- Fudge, Erica 2016: *Farmyard Choreographies in Early Modern England*. I: Campana, Joseph & Maisano, Scott (red.): *Renaissance Posthumanism*. New York: Fordham University Press.
- Hassan Jansson, Karin et al., 2017: *Constitutive Tasks: Performances of Hierarchy and*

- Identity. I: Ågren, Maria (red.): *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Hill Curth, Louise 2010: *The Care of Brute Beasts. A Social and Cultural Study of Veterinary Medicine in Early Modern England*. Leiden: Brill.
- Hill Curth, Louise 2013: 'A plaine and easie waie to remedie a horse'. *Equine Medicine in Early Modern England*. Leiden: Brill.
- Hunt, Margaret & Shepard, Alexandra 2023: Introduction. Producing Change. I: Macleod, Catriona, Shepard, Alexandra & Ågren, Maria (red.): *The whole Economy. Work and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joerstad, Mari 2019: *The Hebrew Bible and Environmental Ethics. Humans, NonHumans and the Living Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jütte, Robert 1991: *Ärzte, Heiler und Patienten. Medizinischer Alltag in der Frühen Neuzeit*. München: Artemis und Winkler.
- Lindström, Jonas et al., 2017: The Diversity of Work. I: Ågren, Maria (red.): *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Leet, Elizabeth 2018: 'Dites le mei, si ferez bien.' Fallen Language and Animal Communication in Marie de France's *Bisclavret*. I: Langdon, Alison (red.): *Animal Languages in the Middle Ages. Representations of Interspecies Communication*. Cham: Springer.
- Malting, Curt (red.) 2016: *Offerdals tingslags domboksprotokoll 1691–1700*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Malting, Curt (red.) 2020: *Ovikens tingslags domboksprotokoll 1649–1690*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- McGregor, Francine 2018: No Hoof, No Horse. Hoof Care, Veterinary Manuals, and Cross-Species Communication in Late Medieval England. I Langdon, Alison (red.): *Animal Languages in the Middle Ages: Representations of Interspecies Communication*. Cham: Springer.
- Norberg, Sture (red.) 2000: *Laga ting i Ångermanland 1612–1624*. Huddinge: Sture Norberg.
- Norberg, Sture (red.) 2003: *Avskrift av Ångermanlands domsagas dombok och tingsprotokoll 1639–1642*. Huddinge: Sture Norberg.
- Norrman, Eric 1997: Svensk husdjursskötsels historia. I: Larsson, Bengt, Morell, Mats & Myrdal, Janken (red.): *Agrarhistoria*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Nowosadtko, Jutta 1998: Zwischen Ausbeutung und Tabu. Nutztiere in der Frühen Neuzeit. I: Münch, Paul (red.): *Tiere und Menschen. Geschichte und Aktualität eines prekären Verhältnisses*. Paderborn: Schöningh Verlag.
- Oja, Linda 1999: *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Eslöv: Symposion bokförlag.
- Olausson Hestner, Sonja & Kämpe, Monica (red.) 2017: *Lits tingslags domboksprotokoll 1649–1690*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Olausson Hestner, Sonja & Tegen Andreas (red.) 2020: *Lits tingslags domboksprotokoll 1691–1700*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Porcher, Jocelyn 2017: Animal Work. I: Kalof, Linda (red.): *The Oxford Handbook of Animal Studies*. New York: Oxford University Press.
- Petersson, Gunilla 1997: Häst eller ox. I: Liljeval, Britt & Myrdal, Janken (red.): *Arbetshästen under 200 år*. Stockholm: Nordiska museet.
- Pihl, Christopher 2011: Arbete och hushåll. I: Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (red.): *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* Uppsala: Historiska institutionen.
- Richardsson, Ingegerd (red.) 2011: *Revsunds tingslags domboksprotokoll 1649–1700*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Runesson, Anton 2021: *Blod, kött och tårar: Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750*. Stockholm: Historiska institutionen.
- Runesson, Anton 2024: Illness as Incapacity to Work in Early Modern Sweden. I: Eyice, Mari & Forss, Charlotta (red.): *Health and Society in Early Modern Sweden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schürch, Isabelle 2020: Of Horses and Men, Mules and Labourers. Human-Animal Semantics, Practices and Cultures in the Early Modern Caribbean. *Iberoamericana* nr 1.
- Sundin, Tobias (red.) 2021: *Ragunda tingslags domboksprotokoll 1649–1690*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.

- Swabe, Joanna 1999: *Animals, Disease and Human Society: Human-Animal Relations and the Rise of Veterinary Medicine*. London: Routledge.
- Tegen, Andreas (red.) 2020: *Hallens tingslags domboksprotokoll 1648–1700*. Östersund: Landsarkivet i Östersund.
- Thomas, Keith 1984: *Man and The Natural World. Changing Attitudes in England 1500–1800*. London: Penguin.
- Uppenberg, Carolina 2018: *I husbondens bröd och arbete. Kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730–1860*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- van Gent, Jacqueline 2009: *Magic, Body, and the Self in Eighteenth-Century Sweden*. Leiden: Brill.
- Weisser, Olivia 2015: *Ill Composed. Sickness, Gender, and Belief in Early Modern England*. New Haven: Yale University Press.
- Widenberg, Johanna 2017: *Den stora kreatursdöden: Kampen mot boskapspest och mjältbrand i 1700-talets svenska rike*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Wiking-Faria, Pablo 1986: 'Ha det förspänt' – med häst eller ox som dragare? *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok*. Stockholm: Nordiska museet.
- Wilkie, Rhoda 2017: Animals as Sentient Commodities. I: Kalof, Linda (red.): *The Oxford Handbook of Animal Studies*. New York: Oxford University Press.
- Wilkinson, Lise 1992: *Animals and Disease. An Introduction to the History of Comparative Medicine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Österberg, Eva & Sogner, Sølvi (red.) 2000: *People meet the Law. Control and Conflict-handling in the Courts. The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-Industrial Period*. Oslo: Universitetsforlaget.

SUMMARY

Working animal's health, character, and bodily capabilities

The article investigates the notions of working animal's health that members of early modern Swedish households embraced, specifically with regards to horses. The ambition is thereby to shed light on what ontological premises made interspecies interaction for purposes of work possible. The article is based on roughly 170 court protocol, mostly on cases of magical healing of horses, as well as disputed transactions and lending of them. It rejects the prevalence of a humoral framework, as put forth in previous scholarship, and instead identifies a general concept of ill health for working animals ('inca-

pacitated'), deriving from their productive functions within households. Departing from this, it moreover shows how ill health was understood in relation to working animals' individual points of departure for bodily capabilities. Finally, I argue that people working alongside animals were responsive to these individual points of departure, suggesting that this was a prerequisite for successful interspecies co-operation.

Keywords: Early modern history, households, interspecies co-operation, working animals